

**MODEL ȘI ARTĂ LITERARĂ ÎN DIDAHILE
LUI ANTIM IVIREANUL**

Marina MILITARU¹

Abstract

This article explores the complexity of the religious sermons preached and written by the Romanian author and saint Antim Ivireanul. It offers an in-depth analysis of some of his most famous works as well as an inventory of rethoric figures and their role in the argumentation of the sermon.

Keywords: sermon, types of sermon, sermon's composition, rethoric figures.

I. Introducere

De-a lungul secolelor, retorica transmite Occidentului normele discursului în spațiul public. Aceste norme au fost preluate și adaptate de Sfântul Augustin și de Părinții Bisericii universului comunităților creștine. În acest context, discursul a luat forma predicii obișnuite și duminicale a omiliei. În cadrul Occidentului creștin, filozofia scolastică devine fundamentul învățaturii și culturii din secolele V-VIII. În această epocă, arta discursului (*ars bene dicendi* în formularea lui Quintilian) ocupă un loc important: oratorul trebuie să știe "să intruiască, să farmece și să convingă".

Lucrarea de față își propune să evidențieze arta și talentul literar al faimosului predicator de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, Antim Ivireanul. În limba literară românească, el este cel care vine cu ideea de unitate de ansamblu, de demonstrație, de ordine și spre deosebire de înaintașii săi, vine cu subtila fascinație a raționamentelor.

Opera sa literară trebuie selecționată în două părți: scrierile originare, tipărite în timpul vieții (inclusiv prefețele și dedicațiile unor cărți imprimare în tiparnițele sale), cât și scrierile rămase în manuscris și nepublicate decât după o lungă perioadă de timp. Din prima categorie fac parte cele trei broșuri elaborate pentru învățatura preoților și anume: *Învățătură pe scurt pentru taina pocăinții*, *Învățătură bisericască la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățatura preoților*, *acum într-acest chip tipărită în sfânta Mitropolie în Târgoviște* și *Capete de poruncă* cu același scop al ridicării nivelului cultural al preoților. În schimb, opera manuscris cuprinde: *Didahiile*, *Cronograful ilustrat* și *Așezământul mănăstirii Antim*.

Opera sa *Didahiile* se compune din 28 de predici ținute în zi de duminică și de sărbătoare (la care se adaugă cinci paraneze sau predici ocazionale) și conturează perioada de înflorire a retoricii românești. Lucrarea sa se impune în literatura predicii prin ținuta, compoziția și strălucirea întregului. Compozițional, Antim își așează creația sa pe întreaga rețea de predici omiletice, chibzuindu-și lucid predica.

¹ Academia de Studii Economice București, România, marinamilitaru@yahoo.com

II. Existența modelului? A fost înaintată părerea cum că Antim Ivireanul și-ar fi compus predicile urmând îndeaproape, traducând „chiar texte de aceeași factură ale grecului Ilie Miniatis” (Mazilu, 1998: 373). Această părere nu a rezistat „examenelor critice”, deoarece opera lui Miniatis a fost tipărită la Leipzig, în 1718, la doi ani după moartea mitropolitului român. O altă opinie a fost avansată de Nicolae Iorga, care ar fi trimis la modelul predicilor lui Hrisanth Nottaras, nici aceasta negăsindu-și susținere. Nu s-au făcut progrese prea mari în direcția stabilirii *surselor* folosite de Antim. Istoriile literare și cercetările de specialitate trimit doar la autorii la care Antim însuși face apel și la alte câteva bănuite cărți utilizate: „Sfânta Scriptură, exegeții bizantini: Ioan Hrisostom, Grigorie Nazians, Vasile cel Mare, Athanasie cel Mare, Dionisie Areopagitul, Efrem Sirul, scrieri apocrife ori antologii de înțelpciune din care au intrat în didahii numele unor filosofi antici (Socrate, Aristotel, Democrit etc), ale unor scriitori (Hesiod-Isiod) sau ale unor personaje istorice (Alexandru cel Mare etc.), cărți aparținând literaturii populare (de exemplu, Fiziologul - face trimitere la pilda ariciului și la pasărea Phoenix). Chiar dacă dovezile sunt puține, nu putem desprinde oratoria lui Ivirenu de circumstanțele culturale, literare și social-politice în care acesta s-a format ca predicator și orator desăvârșit. Așa cum afirma și Dan H. Maziu (1998: 374) „a-l izola pe Antim de contemporanii săi, de mediul cultural brâncovenesc, nu poate fi decât „păgubitoare”. Se cade să-l imaginăm în mediul cărturăresc al capitalelor brâncovenești, în acele <<împrejurări>> care dispuneau de toate instrumentele și instituțiile ce le puteau oferi statutul de *moderne*”. Cert este că predicile lui Antim atestă, indubitabil, asimilarea unor experiențe oratorice ce au foarte multe în comun cu teoretizările și opera practică a predicatorilor și retorilor Barocului european.

Creația oratorică a mitropolitului român a dat o nouă structură predicii „autohtonizând-o”. Antim scrie „omilii” lipsite de determinări spațiale, temporale sau sociale. Prin conținutul lor și prin funcțiile oferite de autor (i.e. socială și morală), *Didahiile* trec dincolo de limitele fixate de tradițiile oratoriei sacre.

III. Tipuri de predică

Între predicile rămase de la Antim Ivireanul există texte consacrate tuturor celor patru mari cicluri de sărbătoare: cazanii duminicale, cazanii la praznice împărătești, la sărbătorile Maicii Domnului și la sărbătorile „sfinților mari”. De asemenea putem identifica predici alcătuite și susținute cu ocazia sărbătorilor duminicale și predici ocazionale.

Conform practicilor uzuale din biserica ortodoxă, avem trei tipuri de predici: **pareneze² simple**, **pareneze dedicate momentelor de bucurie** și **pareneze rostite la momentele de întristare** (Gordon, 2001: 182).

A) *Parenezele simple* sunt cerute de anumite zile încarcate din punct de vedere liturgic, când oboseala credincioșilor poate fi menajată prin astfel de cuvântări scurte, simple în formă și conținut.

B) *Parenezele dedicate momentelor de bucurie*, din viața parohiei sau a credincioșilor au darul să sublinieze prin cuvinte alese, măreția actului liturgic, concomitent cu propovăduirea învățăturilor religio-morale.

C) *Parenezele rostite la momente de întristare* au scopul de a mângâia credincioșii și de a-i încuraja pe temei biblic și patristic.

La Antim întâlnim următoarele tipuri de pareneze: pareneze scurte (*Pentru taina ispovedaniei sau a pocăinței, Pentru taina dumnezeieștii Liturghii, Pentru taina maslului, Noao porunci mari ale besericii*), parenezele dedicate momentelor de bucurie (la botez, la cununie, la nuntă, la sfințirea bisericii, la instalarea preotului în parohie- *Aceasta o am zis când m-am făcut mitropolit*) și parenezele rostite la momente de întristare (*Cuvânt de învățătură asupra omului mort, învățătură când se face parastas, Cuvânt de învățătură iară la prestevirea omului*).

² În accepțiunea noastră de astăzi, *pareneza* este „o cuvântare bisericească simplă care se rostește la momente liturgice speciale, fie de bucurie (botez, cununie, sfințirea Bisericii, instalarea preotului în parohie ș. a.), fie de întristare (înmormântare, parastase, calamități naturale ș.a)”. (Gordon, 2001, p.31)

Prima predică păstrată în literatura noastră omiletică este *Cuvântarea lui Neagoe Basarab la a doua îngropare a osemintelor mamei sale Neaga și a copiilor săi: Petru, Ioan și Anghelina, la mănăstirea Argeș*. În ordine cronologică, cel mai important reper omiletic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea îl constituie *Cartea cu învățătură* a Diaconului George Coresi, tipărită în Șcheii Brașovului la 1581. Al treilea popas omiletic îl facem către jumătatea secolului al XVII-lea, zăbovind asupra unui monument unic al literaturii noastre, care aparține, deopotrivă, spiritualității ortodoxe bisericesti și patrimoniului literar laic: *Cazania mitropolitului Varlaam*, din anul 1643. Cartea are două părți: partea întâi cuprinde 54 de cazanii la duminici din toate cele trei perioade liturgice, Triod, Pentricostar și Octoih, iar partea doua 22 de cazanii la diferite sărbători. Importanța Cazaniei, pe toate planurile culturii naționale, este inestimabilă. Conștiința unității de neam a tuturor românilor este exprimată nu numai prin utilizarea de manuscrise de pe întreg teritoriul românesc, ci și prin prefața alcătuită de domnitorul Vasile Lupu, intitulată sugestiv „Cuvântu împreună cătră toată seminția românească”, în finalul căreia adresează un impresionant îndemn: "... iară voi să o primiți nu ca un lucru pemntesc' ce ca un odor ceresc. Și prinsă cetind pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți și hiți sănătoși". Iar mitropolitul Varlaam arată în prefața scrisă de el trebuința unei astfel de cărți în limba poporului, mărturisind, totodată, că-și face, astfel, simpla datorie în fața lui Dumnezeu: „... pentru ca să înțeleagă hieicine să înveațe și să mărturisască minunate lucrurile lui dmdzău (Dumnezeu, n.n.) cu multu mai vrătos limba noastră românească ce n-are carte pre limba sa. Cu nevoe iaste a înțeleage cartea alții limbi.... pentru aceea de nevoie mi-au fost ca un datornic ce sînt lui dmdzău cu talantulu ce mi-au dat să-mi poci plăti datoria macaru de căt' până nu mă duc' în casa cea de lut a moșilor miei, adunat-am diîntâi tălcovnicii sventei Evgliei dascalii besearicii noastre și deac-am scris...”³

Didahiile lui Antim Ivireanul sunt piese reprezentative atât pentru slujirea omiletică, cât și pentru literatura română în general. Pentru exemplificare am ales predica rostită la instalarea ca mitropolit (în fapt o *pareneză*, adică o *cuvântare ocazională*), pentru că, prin conținutul și forma ei, are un pronunțat caracter programativ. Ea a fost rostită în ziua de 22 februarie 1708, în catedrala mitropolitană din București, în prezența domnitorului Constantin Brâncoveanu, de care și pomenește smerit spre finalul cuvântării: „Iar Dumnezeu cel mare și înalt...să trimiță darul Duhului Sfânt pre cinstit și de Dumnezeu încununat cap al prea luminatului domnului și al nostru de obște binefăcător, Io Costandin Basarab Voevod și să-l blagoslovească dintru înălțimea lăcașului său, ca pe Avraam, înmulțindu-i seminția din neam în neam și să-l păzească cu întreaga sănătate și cu lină pace, până la adânci bătrânețe la preainălțat scaunul mării sale” (Ivireanul, 1972: 8). Nicolae Cartoian (1980: 401), consideră această cuvântare „un model de umilință creștinească”. Tehnica utilizată de proaspătul mitropolit este oarecum clasică, atât sub raportul conținutului, cât și al mijloacelor stilistice. Conținutul este structurat astfel: pleacă de la un text biblic (Matei, 4, 19), face o scurtă retrospectivă a propovăduirii mergând pe firul revelației biblice, actualizează cu referiri la evenimentul în sine, al instalării, mulțumind lui Dumnezeu și celor de față, iar în final cere smerit ascultare de la toți fiii duhovnicești, căci numai astfel își va putea împlini misiunea, sprijinindu-se pe textele scripturistice de la Luca 10, 16 și Evrei 13, 17 (Cartoian, 1980: 414).

Dintre mijloacele stilistice remarcăm utilizarea cu preponderență a comparației, remarcabilă chiar de la începutul cuvântării: „Doftorii cei desăvârșiți și înțelepți atunci mai mult măresc lauda meșteșugului lor, nu când cu hier și cu foc luptă patima să o supue... ci cu doftorii dulci ... (și cu) oarecare zile cu mâncări doftoricești și hrănitoare potolind durerile... Așa și preaințeleptul doftor al sufletelor și al trupurilor, împăratul împăraților Hristos, Dumnezeu nostru, văzând lumea că bolnăvia cu patimile necredinței... au purtat de grijă pentru mântuirea oamenilor...” (Ivireanul, 1972: 3). Dintre calitățile stilului gramatical, se observă îndeosebi *naturalețea, accesibilitatea și inteligibilitatea frazei*, însușiri care țin de notele personalității marelui ierarh-cărturar.

IV. Elaborarea și prezentarea predicii

IV.1 Etapele clasice ale elaborării predicii .

Itinerarul alcătuirii predicii creștine are, în genere, o anumită compatibilitate cu cel profesat de Retorica antică, în special cel propus de Quintilian în lucrarea sa celebră *Institutio oratoria*, tradusă și în românește. Iată care sunt etapele propuse de el:

³ www.unibuc.ro. eBooks/Teologie/omiletica/18

- inventio* - găsirea și adunarea materialului;
- distributio* - aranjarea materialului, potrivit unui plan prestabilit;
- elocutio* - grija pentru limbaj și stil, pentru o expunere corectă din punct de vedere al stilului;
- memoria* - memorarea cuvântării în vederea rostirii libere;
- actio* - grija pentru gestică, mimică, timbrul vocii etc.

Observăm că aceste operații sunt respectate întocmai și de oratorul creștin. De asemenea, chiar și ordinea momentelor logico-psihologice ale discursului antic:

- *exordium* - începutul, introducerea;
- *narratio* - istorisirea faptelor;
- *divisio* - enunțarea anticipată a ideilor ce vor fi dezvoltate (acest punct lipsește uneori);
- *argumentatio*- prezentarea probelor pentru susținerea pledoariei;
- *digressio* - digresiunile, sau ilustrațiile, care creează acel binevenit *respiro* într-un discurs;
- *peroratio* - încheiere (uneori) vehementă, aprinsă, a discursului;

Acestea etape sunt valabile și astăzi (Gordon, 2001: 47), unele ținând de *pregătirea îndepărtată*, altele de cea *apropiată* a predicii. **Pregătirea apropiată** a predicii presupune concentrarea preocupărilor viitorului predicator asupra pregătirii predicii. **Pregătirea îndepărtată**, din contră, vizează concentrarea predicatorului asupra întocmirii planului, documentării și selecționării materialului, precum și aranjarea lui, memorarea și antrenarea vocii, a gesturilor, a mimicii ș.a. Trebuie menționat faptul că similitudinile tehnice de mai sus nu pun, însă, semnul egalității între cele două discipline (retorica antică și predica creștină), deși au fost „analizi” care au susținut nu numai „egalitatea”, dar s-au exprimat chiar în detrimentul Omileticii, afirmând că ar fi o fiică a Retoricii. Evident, lucrurile nu stau așa.

Întâlnirea predicii creștine cu retorica păgână s-a petrecut în veacul al IV-lea, când anumiți bărbați ai Bisericii au început să introducă în tehnica omiletică și elemente ale retoricii profane, învățate în școlile de retorica frecventate de ei, așa cum a fost cazul unor Sfinți Părinți. Deosebirea dintre Omiletică și Retorică nu rezidă numai în conținut, ci și în scopul diferit: retorii, care practicau în marea lor majoritate și avocatura, urmăreau să convingă în tribunale pe judecători asupra unor cauze omenești, chiar când clienții nu aveau dreptate. Scopul suprem, urmărit cu înrâncenare, care părea să scuze oarecum „mijloacele”, era *persuasiunea*. De aceea s-a afirmat că Retorica în sine este, parțial, o creație a sofistilor (se știe că „sofiștii” erau acei filosofi care făceau afirmații false, cu pretenție de adevăr; de aici, cuvântul „sofism”; iar Sf. Vasile cel Mare spune în Omilia 22-a că *Satana este primul și cel mai mare sofist!*). În opoziție cu Retorica, predicatorii creștini au în vedere nu numai dimensiunea orizontală a comunicării, cu oamenii, ci și pe cea verticală, cu Dumnezeu. În concluzie, întâlnirea predicii cu retorica greco-romană, petrecută îndeosebi în veacul al IV-lea, n-a schimbat esențial tehnica propovăduirii, dar predicatorii și-au îmbogățit-o în folosul creștinismului. Am observat, de asemenea, că anumite operații retorice, sistematizate de Quintilian, sunt încă utile predicatorului atât cel vechi cât și cel nou.

În cele ce urmează, le vom relua pe rând și vom schița ceea ce ni se pare mai util în legătură cu momentele unui plan orientativ:

Introducerea. Se mai numește și „exordiu” și reprezintă prima parte a oricărei cuvântări, strâns legată cu tratarea temei, prin care predicatorul face pregătirea credincioșilor, pentru a asculta tratarea cu interes, cu bunăvoință, cu atenție sporită și cu convingerea că cele ce vor urma sunt adevăruri necesare mântuirii sufletului.

IV.2 Rolul exordiului în captarea atenției ascultătorilor

Ceea ce impresionează la Antim este faptul că deși predicile sunt alcătuite acasă, în scris și lucrute cu grijă, atunci când sunt expuse auditoriului acestea nu trădează o pregătire prealabilă. Privită de aproape, opera mitropolitului e un dialog cu publicul din care nu lipsește procedeele discursive: utilizarea persoanei I plural participativ. Stilul cazaniei iese, astfel, din stereotipie și se subordonează relației predicator-auditor.

Cicero afirma: ”a ști *ce* să spui și a ști *în ce ordine* este un lucru de mare importanță. Dar a ști *cum* este de cea mai mare importanță.” Factorii care contribuie la reușita unei predicii trebuie bine

determinați și respectați ca atare. Se are în vedere locul, timpul, felul slujbei, vârsta și condiția socială a omului. Oratorul trebuie să analizeze „ce are de spus, în fața cui, pentru cine, împotriva cui vorbește, în ce împrejurări, în ce loc, în ce situație și care e părerea publicului” (Quintilian, 1974: 341) date fiind aspectele sociale și morale ale vremii sale. În predicile sale, toate aceste reguli își găsesc justificarea deoarece Antim, atunci când își argumentează ideile se folosește de realitățile din jurul lui, fie pentru a combate și îndrepta alunecările credincioșilor, fie pentru a explica anumite fapte: exploatarea feudală, inegalitatea dintre clase, nedreptățile sociale.

Compozițional, predica este un text organizat pe părți delimitate sau nu prin indicatori specializați și presupune succesiunea: exordium, narratio, argumentatio și peroratio. Această succesiune nu este întotdeauna respectată, însă, în linii mari ea există.

A) *Exordiul* este partea introductivă a discursului în care se anunță tema. Cicero afirmă că este locul în care oratorul își stabilește credibilitatea în fața auditoriului, iar Aristotel adaugă că vorbitorul trebuie să pară că deține toate informațiile sau destul informații despre subiectul abordat, atitudinea sa fiind una de mărinimie, de benevolență.

Incipitul are dimensiuni variabile fiind echivalent cu un enunț, un paragraf sau grup de paragrafe. Este dificil să fixăm o limită deoarece în proza românească tehnicile de inserție a incipitului sunt atipice în raport cu normele tradiționale. Incipitul sau exordiul funcționează ca o „secvență racord” între emițător și receptor cărui i se anunță **causa scribendi**. Pentru orator și pentru auditoriul său primele cuvinte ale oricărui discurs încearcă să atragă, capteze atenția și să contureze orizontul de așteptare al receptorului. Totodată auditoriul trebuie pregătit pentru a fi favorabil, binevoitor, atent și dispus să recunoască faptele.

Oratoria de amvon debutează cumpănit prin formule de tipul: „Blagosloviților creștini”, „Feții mei iubiți”, „Iubiții mei ascultători”, „Feții mei”. Aceste formule au ca unic scop apropierea de ascultători și vestesc începutul unui text senin, moderat prin aceste vorbe părintești. Adesea pentru a cuceri și atrage bunăvoința ascultătorilor, oratorul/predicatorul face un fel de recomandare tacită, spunând despre el însuși că este slab, inferior talentului marilor predicatori:

„A povesti lucruri minunate, iaste dată oamenilor celor învățaț. A îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor, ieste dată ritorilor. A descoperi taini mari și preste fire, iaste dată celor ce sînt desăvârșit întru bunătăți. Iar în mine, neaflându-se nici unele de acestia, nu va putea nimeni să auză nimic de folos” (Ivireanul, 1972: 29)

*Atât sînt de mari vredniciile ale slăviților apostoli Petru și Pavel, carii să prăznuiesc astăzi, cît nu iaste cu puțință limba omenească a le grăi.(...) deci **nu mă pricep** ce voi să fac astăzi, pentru ca să împlinesc lauda prăznuirii lor. **Să vorbesc?** Dară **ce cuvînt vrednic va putea sa aducă mintea mea cea proastă și neștiința învățaturii mele**, ca să poată mări, după cum se cade vrednicile lor cele mari? **Să tac iar?** **Mă tem că mă voi osîndi**, ca un nemulțemitor și ca ceta ce ascunde facerile cele mari de bine, care ei au arătat în politia cea creștinească, în beserica cea preavoslavnică și peste tot pământulce iaste sub soare luminând limbile cele întuncate, povățuind la credința cea dreaptă oile cele rătăcite (...) Și pentru ca să biruiesc eu, drept acia, **nepriceperea minții mele** îi voi asemenea cu cei doi luminători mari, adecă cu soarele și cu luna(...) și așa **apropiindu-mă puțințel de minunatele lor fapte...voi da îndrăzneală neputinții mele**, spre a face lauda lor, fugiind cu aceasta împreună și de semnul nemulțumirii”* (Ivireanul, 1972: 56-57).

Adoptarea acestei tehnici de inferiorizare și grja de a acoperi măiestria vorbirii, la oratorii vechi și în special la Antim, își are rădăcinile în „atitudinea binevoitoare a auditorilor față de cei necăjiți” (Quintilian, 1974: 328) și în îndepărtarea oricărei bănuieli că oratorul ar urmări vreun motiv de ură sau de ambiție personală.

Altădată, pentru a obține efectul de **captatio benevolentiae** predicatorul promite auditoriului:

- durata redusă a predicii „**că întâi voi zice puțințel cuvinte pentru nădejde și pentru dragoste, apoi voi zice, pre urmă și pentru credință mai pre larg**” (Ivireanul, 1972: 23).
- beneficiul ei/folosul sufletesc „și măcar că nu iaste cu puțință să folosiți dintr-însele, iară **ajutorând Dumnezeu, nici de tot fără de folos nu veț rămânea**” (Ivireanul, 1972: 34).
- răsplata divină „ci vă pohtesc să ascultaț cu dragoste, ca să aveț și plată de la Dumnezeu” sau „**aveț datorie cu toții, de la mic pâna la mare, să mă ascultaț la cele ce vă învăț de bine și**

de folos, că acea ascultare nu o faceți mie, ci lui Hristos (...) căci zice Luca: Cel ce ascultă pre voi, pre Mine mă ascultă și cel ce se leapădă de voi, de Mine să leapădă” (Ivireanul, 1972: 47).

În schimb în redactarea predicii, slujitorul amvonului va aborda un stil ca va presupune restrângerea cantitativă a informației, iar stilul său va fi cât mai apropiat de cel oral, familiar. Antim are conștiința utilizării frazelor scurte și concise. Nu recurge la fraze lungi, greoaie, aproape imposibil de memorat și reprodus oral. Frazele sale sunt scurte și permit ascultătorilor o cât mai ușoară înțelegere și asimilare a învățăturilor. Chiar mitropolitul mărturisea:

„Drept aceia ... am a zice, înaintea dragostei voastre puține cuvinte, nu cu obrăznicie, ci cu multă cucernicie; nu cu vorbe ritoricești și alcătuite, ci cuvinte smerite și prostetece (...)”(Ivireanul, 1972: 84).

Sub aspect lexical, Antim Ivireanul folosește un vocabular curent epocii sale, de largă circulație și foarte eficient. Întâlnim cuvinte din zona gospodăriei: ”casa Domnului”, ”curțile Dumnezeului nostru”, ”cămările cele cereti”, oamenii s-au învățat cu păcatul ca ”viermele ce zace la hreanului hreanului ”.

Din punct de vedere al tipologiilor se poate distinge între *exordiu direct* (*ex abrupto*) și cel *prin insinuație*. Alegerea unuia dintre aceste două tipuri este în strânsă legătură cu strategia de intrare în discurs adoptată de emițător. Oratorul are o atitudine deliberată, scopul său vizând obținerea unor anumite efecte.

De exemplu, în **Învățătură la noemvrie 8, în zioa Săborului sfinților îngeri**, intențiile reale ale predicii ni se dezvăluie treptat (*exordiu prin insinuație*). Un prim indiciu că autorul se abate de la tema praznicului este citatului din Matei pus ca motto: „Socotiți să nu obidiți pre vreunul dintre acești mici”. Introducerea predicii, o paralelă între săraci și bogați, favorabilă primilor pe criterii de misericordie creștină, anunțată prin tratarea unui nou subiect:

„Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogaț, că sunt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți. Că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce să-ș acopere trupul; cei mari să odihnesc pe așternuturi moi și frumoase și cei mici să culcă pe pământul gol și pe pae; aceia însoțiți cu mulțime de slugi, iar aceștea lipsiți, pustii și de ajutoriu și de priiateni; aceia între răsfățări și între bogății și aceștea între primejdii și între întristăciuni. Însă, cu toate acstia măriri despărțite, nu să cuvine celor mici mai puținică cinste și dragoste decât acia ce să cuvine celor mari și bogați, nici iaste cu dreptate celor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i batjocorească: de aceia să se teamă și pre aceștea să-i obidească; de acia să se rușineze și pre aceștea să-i înfrunze, pentru căci măcar că cei mari cu sila și cu pu rea răsplătesc sudălmile, iar cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu de pedepsesc pre cei ce-i obidesc.” (Ivireanul, 1972: 169)

În partea introductivă, motoul aparține autorității supreme. Citatul biblic: „Socotiți să nu obidiți pre vreunul dintru acești mici. Mathei 18.” este utilizat aforistic, ca vehicul al argumentului de autoritate. Faptul că Antim apelează la citarea în stil direct și nu la parafrază, multiplică „vocale” discursive. Inserția în enunț a enclavei în stil direct este semnalată grafic prin ghilimele, fiind atribuit unui locutor cu identitate precisă, în timp ce paralela din exordiu e rezultanta unui efort artistic și logic. Prin relatarea tendențioasă a circumstanțelor de trai ale săracilor, se face în primul rând apel la sensibilitatea auditoriului. Totuși, după o amplă deviere, Antim amintește și tema praznicului: „și pricina iaste, pentru ce aceștea atâta să iubesc de Dumnezeu că au cu dânșii îngeri carii pururea văd fața lui Dumnezeu, în ceriuri”(p. 164). După ce printr-o mișcare îndemânatică oratorul a „stors” simpatia auditoriului, „avocatul ”, înainte de a deschide dosarele „procesului” mai face o ultimă trimitere la textul biblic, anunțând subiectul discursului:” *luom pricină astăzi să arătăm înaintea dragostei voastre mărirea acestor mici, ce zice Evanghelia, pentru ca să priceapă cei ce îndrăznesc de-i obidesc, cât păcătuiesc de greu și și ce răspuns vor să dea”*. (Ivireanul, 1972: 164).

Din punct de vedere stilistic și lingvistic tiparul este cel al unui exordiu măreț. Sunt puse în circulație clișee specializate: „cei mari” sunt cei cinstiți de oameni, dar și cei ce-i disprețuiesc pe cel sărman. La polul celălalt al antitezei îi avem pe „cei mici, săraci și smeriți.” Antiteza, figură de gândire tipic oratoriei romane, poate fi întâlnită pe fiecare pagină a *didahiilor*. Raționamentul lui Antim este unul bazat pe opoziții, pe antonimii. Adesea întâlnim în exordiu apostrofa, ce acționează în cooperare cu

interogația retorică: „*Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogaț, că sunt vrednici acestui dar și cei mici și smeriț. (...) nici iaste cu dreptate celor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i batjocorească: de aceia să se teamă și pre aceștea să-i obidească*” (Ivireanul, 1972: 164)

Un procent important al exordiilor prin insinuație preferă să debuteze cu o paralelă sau o pildă. Antim începe să explice cum a gândit și ce vrea să spună analogia închipuită de el prin raportări la episoade din Vechiul Testament. Scopul este unul didactic, deoarece este înlesnită asimilarea de către auditor a abstracțiunilor aduse în discuție.

În „**Învățătură când se face parastas**”, mitropolitul întreprinde un proces logico-demonstrativ plecând de la povestea morții copilului Împăratului David. Antim Ivireanul valorifică forța persuasivă a modelului analogic și își construiește predica pe o schemă inductivă. Este subliniată întristarea împăratului în timpul bolii copilului și paradoxal bucuria acestuia după ce fiul său decedează. Explicația stă în bucuria întâlnirii cu Dumnezeu, bucurie de care nu se va lipsi nici „cinstita cocoană, de se pomenește astăzi, de vreme ce s-a odihnit în Domnul” (Ivireanul, 1972: 192).

Această temă a morții este introdusă direct, abrupt în „**Cuvânt de învățătură asupra omului mort**”, schema discursivă fiind de data aceasta una de tip deductiv.

„*Nu plângeț, că n-au murit, ci doarme. Așa au zis Fiul lui Dumnezeu, când au văzut moartă în pat pre fata lui Iair, mai marele Sinagogului. Și așa zic și eu către înțelepția voastră, blagosloviților ascultători și către dumneata (curatele) și către celialalte iubite rudenii, carii cu tânguiri și cu lacrimi vă întristați împreună, pentru această de bun neam și de cinstită cocoană carea s-au odihnit în Domnul.*” (Ivireanul, 1972: 188).

B) *Tratarea*, sau corpul propriu-zis al cuvântării, reprezintă aproximativ 2/3 din predica respectivă. De regulă, tratarea cuprinde următoarele momente logico-psihologice:

- **explicația** (operația de lămurire a unei idei dogmatice sau morale);

- **istorisirea** sau *narațiunea* (operația de expunere a faptelor biblice, istorice etc.);

- **argumentarea** (operație prin care se susține și se întărește tema tratată). După ce predicatorul a explicat, istorisit, argumentat etc., va trebui să raporteze cele prezentate la viața ascultătorilor. În acest scop sunt binevenite și **digresiunile** sau *ilustrațiile* care au darul să învieze predica și, totodată, să exemplifice elemente din cele expuse anterior. Predicile sale au un caracter demonstrativ, fapt pentru care nu lipsesc amplele digresiuni, folosirea citatelor biblice și a pildelor- mici nuclee narative biblice cu actanții proprii. Argumentarea este solidă, bine încheagată, în concordanță cu tema ce se cere demonstrată.

C) *Concluziile* bine alcătuite au darul de a determina nu numai o bună impresie asupra ascultătorilor, ci și a le influența voințele spre aplicarea celor auzite. Se înțelege că orice concluzie trebuie să fie în strânsă legătură cu subiectul tratat. Este contraindicat să se introducă în concluzii idei noi, care nu au apărut în corpul cuvântării. *Finis coronat opus* ("sfârșitul încununază lucrarea")- era deviza oratorilor latini clasici. Această maximă poate constitui și pentru predicatorul creștin nu numai o atenționare ci și un scop în sine. Antim folosește adesea în încheiere patosul rugăciunii: „*Drept acia dară trebuiaște și noi, când vom intra în sfânta besrică, să ne curățim întâi de păcatele noastre și de cugetele cele viclene și apoi cu cunoștință întreagă să ne facem vase alese, să priimim, prin darul Duhului Sfânt, cuvântul lui Dumnezeu în inimile noastre*”, dar și îndemnul umil de a ne schimba ca oameni: „*Să nu socotiț că-i va fi milă lui Dumnezeu de noi, să ne iarte pentru căci avem nevoi, deaca nu vom face după puțință și poruncile Lui, ce ne va băga de unde nu vom putea să mai eșim. Ci să lăsăm năravurile cele rele și obic ele cele necuvioase, ca doară s-ar milostivi Dumnezeu asupra noastră să ne iarte și să ne chivernisească cu mila Lui cea bogată, căruia mă și rog să tipărească și să pecetluiscă în inimile voastre ac stia câte v-am vorbit, ca să nu le uitaț, ci, după puțință de pururea să le faceț și precum înțelepț ște pre cei orbi și pre cei sfărâmaț îi îndreptează așa să ne înțelepțească și pre noi și să ne îndrept ze pre calea cea dreaptă a mântuinții, ca de pururea să mărim și să proslăvim numele lui cel sfânt și preasfânt.*” (Ivireanul, 1972: 32).

V. Artă literară: Inventarul figurilor de stil

Cercetătorii operei lui Antim Ivireanul nu au trecut cu vederea registrul de figuri retorice aflat în posesia mitropolitului. S-a spus că figurile de oratorie, cel mai des întâlnite la mitropolit, sunt *figurile*

de gândire în special **interogația și antiteza**. Scopul nostru este acela de a face o scurtă inventariere a acestor figuri, în ideea de a demonstra jocurile stilistice ale predicatorului, care impresionează prin bogăția determinării și a calificării.

Interogația la Antim e un suport indispensabil pasajelor moralizatoare, aducând cu ea dialectica îndoielii, a deliberării. Adesea, acestea sunt niște interogații deghizate: „*că Dumnezeu (...) strigă zicând: <<Veniți după mine toți cei osteniți și însărcinați >>. Și cine nu va alerga?*” (Ivireanul, 1972: 99). Alteori ia diferite forme încercând fie să mascheze o sentință dată în finalul unei demonstrații: „*că ce iaste mai iubit robului, decât slobozirea lui? Și ce ieste mai drag streinului decât întoarcerea la moșia sa?*” (Ivireanul, 1972: 82), fie să critice, să mustre, să reproșeze: „*Dară acum, tu, ticăloase oame, te numești creștin și ucnic lui H<risto>s? Dară unde iaste dragostea ce ai către fratele tău?*” (Ivireanul, 1972: 123). De regulă, interogațiile reactualizează dialogul cu publicul, ele cerând indicarea unor eventuale răspunsuri: „*Spuneți-m, rogu-vă, că eu poate că-m voi fi eșit din fire, care voe a lui H<risto>s facem sau care poruncă ținem? Eu nu poci cunoaște altceva, fără numai un nume uscat și sec, ce avem fără-de nici o față bună.*” (Ivireanul, 1972: 96).

Întâlnim și **apostrofa** ce acționează în cooperare cu interogația retorică: „*Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogați, că sunt vrednici acestui dar și cei mici și smeriți. (...) nici iaste cu dreptate celor mari să li să închine lumea și pre cei mici să-i batjocorească: de aceia să se teamă și pre aceștea să-i obidească*” (Ivireanul, 1972: 164).

Antiteza, figură de gândire tipic oratoriei romane, poate fi întâlnită pe fiecare pagină a *Didahiilor*. Raționamentul lui Antim este unul bazat pe opoziții, pe antonimii. Deseori autorul uzează de antiteze tipice domeniului religios: *cer/pământ, fizic/spiritual, sârăcia/bogăția darului, cele stricăcioase/ „cele nemuritoare și vecnice”, suflet/trup*. Scopul utilizării acestor opoziții e acela de a evidenția disputa de idei.

Repetiția este așezată între figurile pasiunii (Negrici, 1971, 175). Ea este un artificiu literar frecvent folosit de Antim. În mod curent, repetițiile sale produc un efect de insistență emfatică: „*Nu iaste cu putință să ajungă neștine la liniștia mântuirii, de nu va trece întâi prin ușa răbdării. Nu iaste cu putință să se sue în cereasca cetate a fericirii de nu va intra prin calea smereniei. Nu iaste cu putință să se înalțe în ceata sfinților, de nu să va smeri cu duhul aici, jos, în orașul celor pământești. Nu iaste cu putință să împărătească împreună cu Hristos la ceriu, de nu va urma aici urmele lui Hristos cu crucea. Nu iaste cu putință a rămânea cuiva nume vestit în lume, cu fapte rele și necuvioase.*”

Comparația și metafora au un rol logico-demonstrativ. Interesant e faptul că Antim apelează la câmpul semantic al cuvântului **vânătoare**. El asimilează ideea vânătorii/pescuitului cu salvarea sufletelor neștiutoare. *Fieștecare vânătoriu își gătește sculele și ciniile meștersugului său, adecă cel ce prinde păsări zburătoare face lațuri, clucse și mreji; iar cel ce vânează hiară sălbatece își face pușcă, cursă de hier, gropi și altele ca acstia. Așijderea și păscariul își face undițe, cârlige, plasă, sac și câte îl învață meștersugul său, ca să dobândească și să câștige ceia ce pohtește; iar cel ce va vrea să vânze oameni, cu ce scule socotiți că ar putea să-i vâneze? Că oamenii încă să vâneze și să prind ca și peștii, după cum zice Hristos la sfânta Evanghelie, la al 4 cap al lui Mathei: Veniți după mine și vă voi face pre voi păscari de oameni* (Ivireanul, 1972: 97).

Enumerația nu este niciodată acea recapitulare a probelor argumentației. Ea are o forță expresivă. Antim descoperă farmecul acumulării numelor biblice al cărui efect îl găsim în planul sonorității și al autorității. „*bine voi Dumnezeu dă dăzlegă sterpiciunea Annei și născu pri făgăduință, după cum au născut Sarra pre Isaac, Revecca pre Iacov, Rahil pre Iosif, fămeia lui Manoe pre Sampson, Anna, fămeia lui Elcana pre Samuil și Elisaveth pre Ioann Botezătorul.*” (Ivireanul, 1972: 113).

Antifraza sau „falsa smerenie” (Negrici, 1971, 180) se întinde pe jumătate din exordiiile predicilor. Autorul introduce adesea fraze de genul: „eu, nevrednicul și mult păcătosul rog pre milosivul...” sau „*Să vorbesc? Dară ce cuvînt vrednic va putea sa aducă mintea mea cea proastă și neștiința învățaturii mele, ca să poată mări, după cum se cade vrednicile lor cele mari? Să tac iar? Mă tem că mă voi osîndi, ca un nemulțemitor și ca cela ce ascunde facerile cele mari de bine, care ei au arătat*

în poliția cea creștinească, în biserica cea preavoslavnică și peste tot pământul ce iaste sub soare luminând limbile cele întuncate, povățuind la credința cea dreaptă oile cele rătăcite (...). (Ivireanul, 1972: 56). Este o expresie convențională ce aparține formulării religioase.

Epitetul apare sub forma elementelor calificării în cuplaj cu unul sau altul. Întâlnim perechi de adjective sau de adverbe: „*cuvios și trebuincios lucru este...*”, „*păsări cu dulce glasuri*”, „*aleasă și frumoasă lună*”, „*toiag înflorit și plin de roadă*”.

Inversiunea adjectivului (antepunerea sa, în special, reclamă accentuarea, insistența cuvântului invers trecând asupra corespondentului său simetric: „*dobitocștile patimi ale trupului*”, „*neadormita pronia lui Dumnezeu*”, „*dreptul și mult pățimașul Iov*”, „*tot creștinul cu dulcață să mănânce*” sau a formelor verbale de perfect compus, constituie, la acea dată a evoluției literare, o inovație stilistică greu de ignorat: „*Venit-au ca să caute și să mântuiască (...) venit-au ca să mântuiască pre cei robiți (...) venit-au, drept aceia, robilor răscumpărare (...)*” (Ivireanul, 1972: 178). Antim folosește o topică diferită de cea a limbii vorbite cu intenția de a evidenția adevărul rostite.

Imaginativul este dublat de plasticitatea figurilor de stil. Nu este vorba de o ornamentație excesivă. Așa cum afirma și Călinescu, Antim stăpânește asemenea unui oriental tehnica simetriilor armonioase.

VI. Concluzii

Antim Ivireanul (1650-1716) este cel mai mare predicator de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea. O interesantă caracterizare a mitropolitului, sub aspect omiletic, ne-a lăsat Nicolae Iorga în a sa *Istorie a Bisericii Românești*, redând și câteva fragmente din didahii: „Aceste cuvântări (*didahiile*, n.n.) de muștrare și de sfătuire sunt pline de o elocvență energică și sigură. Dar mai ales – și aceasta interesează din punctul nostru de vedere – ele arată hotărârea mitropolitului de a curăți o Biserică decăzută ca moravuri.” (Iorga, 1930, 57).

Ca o concluzie generală privind predica patristică remarcăm, pe de-o parte, utilizarea cu preponderență a Sfintei Scripturi, pe de alta preocuparea asiduă pentru problemele vremii. Mesajul Evangheliei, de-a pururi valabil, este propovăduit de Antim Ivireanul în contextul frământărilor și al durerilor vremurilor. Originalitatea sa stă nu în materialul omiletic folosit ci în știința, măiestria, subtilitatea demonstrațiilor și în interpretarea alegorică. El lasă tot timpul impresia spontaneității, retorica sa fiind una cathartică, de purificare a conștiinței. Îndemnând socratic la cunoașterea de sine „după cum zice un filosof: să ne cunoaștem pre sine”, el se ostenește prin „luarea cuvântului” să slaveze sufletul celui care ajunge mai devreme sau mai târziu „vrășmaș luiș”. Idealul etic al lui Antim Ivireanul se așează sub raza unui umanism creștin care se vrea un sigiliu al epocii sale.

Bibliografie

- Cartoian, N.** 1980. *Istoria literaturii române vechi*, editura Minerva, București
- Gordon, V.** 2003. *Introducere în omiletică*, editura Universității din București
- Gordon, V.** 2001. *Predica ocazională*, editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București
- Iorga, N.** 1930. *Istoria Bisericii Românești*, ediția II-a, vol. II, Editura Ministerului de Culte, București
- Ivireanul, A.** 1972. *Opere*, editura Minerva, București
- Mazilu, D.H.** 1987. *Proza oratorică în literatura română veche*, editura Minerva, București
- Mazilu, D.H.** 1998. *Recitind literatura română veche. Genurile literare*, editura Universității din București
- Mazilu, D.H.** 1999. *Noi despre ceilalți. Fals tratat de imagologie*, editura Polirom, București
- Negri, E.** 1971. *Antim. Logos și personalitate*, editura Minerva, București
- Quintilian, M.F.** 1974. *Arta oratorică*, vol.1, editura Minerva, București
- www.unibuc.ro. eBooks/Teologie/omiletica/18